

Data przesłania artykułu: 29 III 2021

Data przyjęcia artykułu do druku: 12 VIII 2021

DOI: <https://dx.doi.org/10.12775/AKZ.2021.001>

JAGODA JANKOWSKA

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

ADMINISTRACYJNE PROCEDURY POSTĘPOWANIA W PRZYPADKACH KRADZIEŻY, ZAGUBIENIA, NADUŻYCIA BĄDŹ FAŁSZERSTWA PIECZĘCI W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM

Słowa kluczowe

pieczęcie urzędowe, zagubienia pieczęci, kradzieże pieczęci, fałszerstwa pieczęci, procedury administracyjne

Keywords

official seals, seals loss, seals theft, seals forgery, administrative procedures

Streszczenie

Poprawne i przejrzyste działanie aparatu administracyjnego państwa jest istotne dla jego ogólnego funkcjonowania. Jednym z elementów administracji państwa jest system używanych przez nią pieczęci. Poniższy artykuł został poświęcony zjawiskom zaburzającym poprawne funkcjonowanie państwowego systemu sfragistycznego. Porusza on

Jagoda Jankowska, magister archiwistyki i zarządzania dokumentacją, obecnie doktorantka Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych, Teologicznych i Artystycznych UMK. Jej zainteresowania badawcze to metodyka archiwalna, nauki pomocnicze archiwistyki, nauki pomocnicze historii ze szczególnym uwzględnieniem sfragistyki XX wieku.

E-mail: owoc.jagoda@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6295-0832

kwestie zagubień, kradzieży i fałszerstw pieczęci urzędowych w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Uwaga autorki tekstu skupia się na administracyjnych procedurach postępowania w zaistniałych sytuacjach. W pierwszej części tekstu zaprezentowano normatywy, które regulowały sankcje karne wobec osób dopuszczających się przestępstw w odniesieniu do pieczęci urzędowych, oraz normatywy regulujące kwestie systemu sfragistycznego państwa. Przeanalizowane pod tym kątem prawo II Rzeczypospolitej nie określało jednak procedur działań na płaszczyźnie administracyjno-biurowej w przypadkach wykrycia nadużyć pieczęci. Obraz takich procedur rysują materiały archiwalne w sprawach zagubień, kradzieży i fałszerstw pieczęci urzędowych. Przedstawiony w drugiej części tekstu obraz tych procedur został zarysowany przede wszystkim na podstawie materiałów archiwalnych z zasobów archiwów państwowych w Bydgoszczy i Toruniu. Materiał uzupełniający opis omawianych procedur administracyjnych stanowiły wojewódzkie dzienniki urzędowe i umieszczane w nich informacje dotyczące poruszanych w artykule naruszeń bezpieczeństwa systemu sfragistycznego państwa polskiego.

Summary

Administrative procedures for dealing with theft, loss, abuse or forgery of seals in the interwar period

Correct and transparent operation of the state administrative apparatus is essential for its general functioning. One of the elements of state administration is the system of seals it uses. The following article is devoted to the phenomena that disrupt the proper functioning of the state sphragistic system. It addresses the issues of loss, theft and forgery of official seals in the interwar period. The attention of the text focuses on the administrative procedures to be followed in these situations. The first part of the text presents the norms regulating criminal sanctions against persons committing crimes with regard to official seals and the norms regulating the issues of the state's sphragistic system. The law of the Second Republic of Poland, analyzed in this respect, did not, however, define the procedures for actions at the administrative and office level in cases of detection of abuse of seals. The shape of such procedures is illustrated by archival materials depicting cases of loss, theft and forgery of official seals. These procedures are outlined in the second part of the text, primarily on the basis of archival materials from holdings of state archives in Bydgoszcz and Toruń. The description of the discussed administrative procedures was supplemented by information from voivodship official journals concerning violations of the security of the Polish state sphragistic system.

W kształtującym się pod względem prawno-ustrojowym państwie jednym z elementów powstających struktur administracji jest również system pieczęci urzędowych. Niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie zjawiska nadużyć prawnych i fałszerstw pieczęci oraz procedur postępowania w przypadku wykrycia owych przestępstw stosowanych przez administrację w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Jako nadużycie prawne pieczęci rozumiemy wykorzystanie znalezionej bądź ukradzionej pieczęci przez osoby

do tego nieuprawnione w celu osiągnięcia jakiejś korzyści i użycie takowej pieczęci do sfalszowania dokumentu¹. Fałszerstwem pieczęci jest z kolei stworzenie nielegalnej kopii pieczęci naśladowującej oryginał². Poruszone zagadnienie zostanie omówione na przykładzie materiałów archiwalnych z zasobu Archiwów Państwowych w Bydgoszczy i Toruniu, głównie następujących zespołów: Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu³, Akta miasta Wyrzyska⁴ oraz Starostwo Powiatowe w Toruniu⁵.

Na terenach kształtującej się II Rzeczypospolitej do momentu uchwalenia polskiego Kodeksu karnego obowiązywały przepisy karne byłych państw zaborczych. Na obszarze Galicji wiążący był austriacki Kodeks karny z 1852 r.⁶ Tereny byłego zaboru pruskiego posługiwały się w tym czasie Kodeksem karnym Rzeszy Niemieckiej z 1871 r.⁷ Rosyjski Kodeks karny z 1903 r. stosowany był na terenie byłego zaboru rosyjskiego⁸.

Pierwszy Kodeks karny nowo kształtującego się państwa polskiego powstał w 1928 r., ale dopiero ten z 1932 r. określił sankcje związane z przestępstwami przeciwko dokumentom. W myśl art. 187 i 188 osobom, które używały dokumentu sfalszowanego, podając za autentyczny, lub podrabiającym w celu takiego użycia dokumentu lub pieczęci groziło odpowiednio do pięciu i do trzech lat więzienia⁹.

Normatywem odrodzonego państwa polskiego, który jako pierwszy mówił o pieczęciach urzędowych, była Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej. W pkt 2 art. 1 stanowiła ona, iż pieczęć Rzeczypospolitej Polskiej to pieczęć okrągła z herbem Państwa na tle heraldycznym. Dla władz i urzędów państwowych był to wzór nr 3 załączony do wspomnianej ustawy, herb państwowy został wyrażony we wzorze nr 4. W in-

¹ Gut i Hlebionek, „Prawo pieczętne”, 29.

² „Tłok fałszywy”, 113. Kwestią odrębnej analizy byłoby prześledzenie stosowanych w dwudziestoleciu międzywojennym metod fałszowania pieczęci oraz prowadzenie ekspertyz dowodzących dokonanych fałszerstw. Narzędzi do takich badań dostarcza coraz bardziej rozwijająca się kryminalistyka badająca również dokumenty, zob. Lisowska, *Pieczątki, pieczęcie i adresy*.

³ Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, 6/4/0/1.3.1.4/1344; 6/4/0/1.3.1.4/1351; 6/4/0/1.3.1.4/1358.

⁴ Akta miasta Wyrzyska, 6/200/0/2/23.

⁵ Starostwo Powiatowe w Toruniu, 69/83/0/89; 69/83/0/269; 69/83/0/I/87 (sygnatury robocze, zespół w trakcie opracowania).

⁶ *Ustawa karna austriacka o zbrodniach*.

⁷ *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej*.

⁸ *Kodeks karny z 1903 r.*

⁹ „Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r.”

tencji ustawodawcy były to symbole o charakterze tymczasowym, aktualne do etapu trwałego ustalenia granic państwa i określenia w konstytucji symboli państwowych. Kwestię względów bezpieczeństwa znaków państwowych poruszono w następującym ustępie: „Używanie przez instytucje niepaństwowe, osoby prywatne godeł, chorągwi, bander, pieczęci bez zezwolenia ministra Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w sposób uchybiający ich czci podlega w drodze sądowej karze pieniężnej od dziesięciu do 10 000 marek albo karze aresztu od trzech dni do sześciu miesięcy”. W myśl ustawy przez uchybienie czci symbolom państwowym w odniesieniu do pieczęci urzędowych należy rozumieć bezprawne posługiwanie się nimi, kradzież bądź fałszerstwo.

Zważywszy na terytorium pochodzenia analizowanych poniżej materiałów archiwalnych, warto zwrócić również uwagę na stanowisko Ministerstwa Byłej Dzielnicy Pruskiej. Graniczne położenie tego terytorium, utrzymująca się jego odrębność prawno-ustrojowa oraz idące za tym trudności w procesie szybkiej unifikacji z resztą kształtującego się państwa polskiego generowały często odrębne podejście i przepisy w wielu sprawach. W interesującym nas kontekście przykładem jest wydane 31 marca 1920 r. przez Ministra b. Dzielnicy Pruskiej *Obwieszczenie w sprawie wytwarzania tłoków pieczętkowych oraz powielania pieczętek*. Opisana została w nim sankcja karna dotycząca nielegalnej produkcji pieczęci. Według zapisu normatywu legalnie mogła się ona odbywać na podstawie pisemnego polecenia konkretnego urzędu zlecającego wykonanie tłoka bądź mechaniczne powielenie pieczęci na formularzach. Obwieszczenie nie wyjaśniało, co konkretnie należało rozumieć przez „powielanie pieczęci”. Kara za to przestępstwo mogła być grzywną w wysokości do 150 marek bądź aresztem trwającym do sześciu tygodni. Możliwa była też kara łączona¹⁰. Sankcje te były w mocy, o ile nie miały zastosowania inne przepisy karne o fałszowaniu dokumentów. Powyższe rozwiązania nawiązywały do niemieckiego Kodeksu karnego¹¹.

Wynikiem rozpoczętych w 1924 r. międzyresortowych prac nad nową ustawą o godłach i barwach Rzeczypospolitej¹² było rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o znakach, chorągwiach i pieczęciach¹³. Prócz wprowadzenia nowego wzoru godła państwowego, które miało widnieć na pieczęciach urzęd-

¹⁰ „Obwieszczenie Ministra Byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 31 marca 1920 r.”

¹¹ Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, 219.

¹² *Ibid.*, 219.

¹³ „Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 grudnia 1927 r.”

dowych, zmonopolizowało ono prawo wyrobu pieczęci dla władz i urzędów, przekazując je Mennicy Państwowej. Posunięcie to miało zapewnić kontrolę nad wytwarzaniem pieczęci, a tym samym utrudnić ich potencjalne fałszowanie¹⁴. Powyższe rozporządzenie nie określało wprost sankcji za kradzież bądź sfalszowanie pieczęci. Można przypuszczać, iż czyny te wpisywały się w sankcjonowaną rozporządzeniem karę grzywny od 10 do 500 zł lub aresztu do trzech miesięcy. Kary te groziły za wykroczenie przeciw zapisanym w rozporządzeniu zakazom, m.in. przeciw zakazowi używania pieczęci urzędowych przez osoby lub instytucje do tego nieuprawnione.

W rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 20 czerwca 1928 r. o pieczęciach urzędowych¹⁵, które określało rodzaje oraz wymiary pieczęci dla urzędów i instytucji państwowych oraz samorządowych, nie ma bezpośrednio mowy o sankcjach karnych związanych z nieuprawnionym używaniem pieczęci państwowych lub samorządowych. Jedynie w § 18 zaznaczono, iż o zagubieniu pieczęci należy bezzwłocznie zawiadomić przełożoną władzę, ewentualnie nadzorcą, oraz właściwego prokuratora sądu okręgowego i Mennicę Państwową. W § 20 pojawia się zapis, który również nie wprost, ale tworzył pewną możliwość kontroli bezpieczeństwa używania pieczęci. Mowa w nim, że Mennica Państwowa została zobowiązana do bezpłatnego przeprowadzania ekspertyz i wydawania orzeczeń autentyczności pieczęci oraz ich odcisków. Ekspertyzy takie mogły zlecać sądy, urzędy prokuratorskie oraz władze bezpieczeństwa.

Wydana dnia 3 marca 1937 r. ustawa w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o znakach, chorągwiach i pieczęciach określiła wymiar kar za bezprawne używanie godła państwowego, oznaki władzy państwowej, samorządowej lub korporacji publicznoprawnej, handlowej bandery morskiej, znaku pocztowego lub flagi niewojennych statków państwowych. Według ustawy nakładano karę administracyjną w postaci trzech miesięcy aresztu lub grzywny do 3000 zł. Kara mogła być zastosowana łącznie¹⁶. Zapis ten został powtórzony w obwieszczeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 12 października 1938 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia z 1927 r.¹⁷ Z ustawy z 1937 r., jak również z tekstu jednolitego z 1938 r. wynika, iż szcze-

¹⁴ Giersz, „Pieczęcie”, 277.

¹⁵ „Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 czerwca 1928 r.”

¹⁶ „Ustawa z dnia 3 marca 1937 r.”

¹⁷ „Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 12 października 1938 r.”

główne przepisy dotyczące poszczególnych pieczęci, sposobu ich używania, wyrobu i nadzoru nad ich wyrobem określi osobne rozporządzenie Rady Ministrów, jednak takie rozporządzenie nie powstało.

Istotnym czynnikiem wpływającym na chaos w systemie sfragistycznym II RP był brak konsekwencji w egzekwowaniu prawa określającego kształt godła państwowego i wzorów pieczęci urzędowych. Okolicznością ułatwiającą ukrycie nielegalnych pieczęci w niejednolitym systemie sfragistycznym były również przedłużające się okresy przejściowe między zniesieniem danego wzoru pieczęci a terminem granicznym, do którego urzędy powinny zaopatrzyć się w tłoki według nowych wzorów¹⁸. Do chaosu w sferze administracyjnej kraju przyczyniały się również wydarzenia takie jak wojna polsko-bolszewicka czy plebiscyty przynależnościowe na Śląsku. Ponadto regionalne przywiązanie do różnych wzorów godła państwowego spowodowało funkcjonowanie jednocześnie różnych wzorów pieczęci. Wpływ na tę sytuację miała również opieszałość urzędów niższego szczebla, które niechętnie wdrażały obowiązujące przepisy i nie przystępowały do ujednolicenia swoich pieczęci według wprowadzonych wzorów. Przyczynami były przeważnie skromne środki finansowe urzędów oraz marazm urzędników¹⁹.

Z przytoczonych na wstępie normatywów, takich jak Kodeksy karne państw zaborczych, ustawy dotyczące wizerunku godła państwowego i normujące kwestie sfragistyczne, nie wynikały procedury postępowania w przypadkach omawianych w niniejszym artykule. Nie dziwi to wobec faktu, że nawet egzekwowanie wprowadzenia pieczęci z nowym wzorem stanowiło trudność dla ówczesnej władzy i nie przejawiało cech określonej procedury. Niemniej istnieje szansa na zobrazowanie procedury postępowania w przypadku nadużyć pieczęci na podstawie materiałów aktowych. Prześledzone materiały archiwalne pozwalają jedynie określić procedury dotyczące omawianych zjawisk na płaszczyźnie administracyjno-biurowej, natomiast nie dają one wglądu w postępowanie karne wobec osób, które dopuściły się omawianych przestępstw. Podejmowane działania można podzielić na dwie grupy. Pierwsza z nich dotyczy sytuacji zagubienia bądź kradzieży pieczęci urzędowych i prezentuje działa-

¹⁸ Giersz, „Pieczęcie”, 277–8.

¹⁹ Za przykład posłużyć może jednostka z zespołu Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu pt. „Zamówienia pieczęci urzędowych USC” (sygn. 6/4/0/1.3.1.4/1351). Wśród korespondencji dotyczącej zamówień pieczęci i potwierdzeń ich odbioru znajdują się wyjaśnienia o braku środków w budżetach poszczególnych urzędów na zamówienie nowych tłoków według obowiązujących wzorów. Podobne sytuacje miały miejsce w urzędach różnego szczebla administracji państwowej.

nia o charakterze prewencyjnym. Ich celem było rozpowszechnienie informacji o zaistniałym zdarzeniu, by ustrzec przed potencjalnymi nadużyciami w przypadku, gdyby pieczęć znalazła się w niepowołanych rękach. Chodziło również o uczulenie urzędników, by łatwiej im było takie ryzyko przewidzieć. Drugą grupę stanowią sprawy związane z wykryciem faktycznych fałszerstw pieczęci lub dokumentów przez użycie podrobionych pieczęci. Na podstawie omówionych we wstępie normatywów wiemy, jakie sankcje karne były przewidziane. Z analizowanej dokumentacji aktowej wynikają przeważnie zalecenia, by ująć osoby, które dopuściły się fałszerstwa. Bez odpowiedniej kwerendy w aktach sądowych możemy jedynie domniemać, że następną czynnością było wszczęcie spraw karnych.

Rodzaje spraw, jakie znajdują się w omawianych materiałach archiwalnych, przeważnie dotyczą kradzieży bądź zgubienia tłoka pieczęci. Obecna jest również korespondencja świadcząca o wykrywaniu fałszerstw pieczęci, a co za tym idzie – o fałszowaniu dokumentów. Patrząc na formy dokumentacji, są to okólniki, odpisy podania do wiadomości i użytku urzędowego o naruszeniach dotyczących pieczęci urzędowych.

Jednym z podstawowych działań, które w zakresie bezpieczeństwa sfragistycznego systemu państwa ma istotne znaczenie, jest rozpowszechnianie obowiązującego prawa. Podstawowym narzędziem w tym zakresie jest publikacja normatywów w Dzienniku Ustaw. Niemniej mamy też do czynienia z informowaniem o normach prawnych na niższych szczeblach administracji, np. podanie w formie odpisów przez burmistrza Wyrzyska do wiadomości podległych mu urzędów i urzędników między innymi rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 29 marca 1930 r. w sprawie oznak władz, urzędów, zakładów, instytucji i przedsiębiorstw państwowych czy okólnika MSW w sprawie pieczęci urzędowych samorządu terytorialnego z dnia 3 września 1930 r.²⁰

Kolejnym przykładem działań o charakterze prewencyjnym w kontekście bezpieczeństwa systemu sfragistycznego II Rzeczypospolitej było wspomniane już wyżej udzielenie Mennicy Państwowej monopolu na wyrób pieczęci urzędowych. Koncentracja wytwarzania pieczęci urzędowych w Mennicy miała zapewnić ujednolicenie wyglądu pieczęci i stempli z godłem państwowym dla urzędów i przedsiębiorstw państwowych. W związku z tym przyszłe zamówienia na wyroby medalierskie i grawerskie miały być kierowane właśnie do Mennicy. Jednakże wspomniane zawiadomienie MSW czy samo roz-

²⁰ Akta miasta Wyrzyska, 6/200/0/2/23: nlb.

porządzenie o godłach i barwach państwowych z 1927 r. nie określały właściwej procedury zamawiania pieczęci przez urzędy. W jednostce z Akt miasta Wyrzyska znalazł się odpis pisma Wojewody Poznańskiego z dnia 14 lutego 1927 r. z zawiadomieniem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, że Mennica Państwowa jest przygotowana do robót z zakresu medalierstwa i grawernictwa. Dalsza korespondencja dowodzi, że starosta wyrzyski podał tę informację do wiadomości komisarzy obwodowych, burmistrzów i wydziału powiatowego 22 II 1927 r.²¹

Sprawy, z którymi spotykamy się w Aktach miasta Wyrzyska czy aktach Starostwa Powiatowego w Toruniu, to między innymi zagubienia pieczęci urzędowych, o których informowano w odnośnych pismach. W aktach zespołu Starostwo Powiatowe w Toruniu znajduje się między innymi pismo Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego z dnia 26 stycznia 1931 r. do starostów powiatowych i prezydentów miast Torunia, Grudziądz i Gdyni, w którym podano, że 15 XII 1930 r. zagubiono okrągłą pieczęć urzędową o podwójnej obwódce, śr. 3,5 cm, napis otokowy „Urząd Obszaru Dworskiego pow. Wągrowiecki”, pośrodku: „Skoki”. Pieczęć unieważniono, powyższe podano do wiadomości z prośbą o wydanie stosownych zarządzeń²². W sposób pełniejszy procedury postępowania w takim przypadku objaśnia odpis pisma z Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego, przesłany przez wojewodę poznańskiego i dalej przez starostę powiatu wyrzyskiego do komisarzy obwodowych i burmistrzów z maja 1928 r. Podano w nim informację o tym, że porucznik 21 pułku ułanów Zukowski 16 IV 1927 r. zgubił okrągłą pieczęć z napisem „Rejonowy Inspektor Koni w Równem”. Wobec czego starosta wyrzyski zalecał, by osobom legitymującym się dokumentami zaopatrzonymi w tę pieczęć zatrzymać dokumenty, a sprawę zgłosić do starostwa²³. W tej samej jednostce znajduje się również odpis pisma Starostwa w Samborze do starostw województwa lwowskiego z informacją, że naczelnik gminy Kulczyce Rustykalne zgubił 10 X 1928 r. okrągłą pieczęć gminną. Zawiadomienie zawiera prośbę o dalsze podanie informacji do wiadomości z zaznaczeniem, że dokumenty wydane po 10 X z tą pieczęcią są fałszyfikatami, w wypadku zaś odnalezienia pieczęci prosi się o przesłanie jej do właściwego starostwa. Na podstawie dokumentacji możliwe jest przesłanie obiegu tej informacji. Po otrzymaniu jej ze starostwa samborskiego Urząd Wojewódzki Lwowski przekazał ją do wiadomości wojewodów

²¹ Ibid.

²² Starostwo Powiatowe w Toruniu, 69/83/0/I/87: 3.

²³ Akta miasta Wyrzyska, 6/200/0/2/23: nlb.

i komisarzowi rządu na miasto st. Warszawa z prośbą o stosowne ogłoszenie. Następnie wojewoda poznański przesłał wiadomość do starostów powiatowych i prezydentów miast wydzielonych. Ostatecznie zaś starosta powiatowy w Wyrzysku przekazał informację do burmistrzów i wójtów w powiecie²⁴. Na podstawie omówionych przykładów rysuje się model procedury informowania o zaistniałym zdarzeniu. Generalizując, można twierdzić, że opiera się on na strukturze administracyjnej: urząd niższego szczebla, np. urząd gminy, informował urząd zwierzchni, czyli właściwe starostwo powiatowe, ono zaś przekazywało wiadomość właściwemu terytorialnie urzędowi wojewódzkiemu. Na tym poziomie informacja rozpowszechniana była wśród równorzędnych urzędów wojewódzkich. Następnie, schodząc według struktury w dół, przekazywano ją wśród starostw powiatowych poszczególnych województw i odpowiednio wśród gmin w ramach powiatów.

Inny rodzaj spraw, który ma swoje odbicie w prześledzonej dokumentacji aktowej, to kradzieże pieczęci urzędowych. Podobnie jak w przypadku zagubień informowano o tym fakcie w korespondencji między urzędami, ponieważ skutki mogły być podobne jak w przypadku zagubienia. Domniemając, że kradzieże dokonywano celowo z zamiarem wykorzystania pieczęci do fałszerstwa dokumentów, informowanie o zaistniałym zdarzeniu nabierało jeszcze większego znaczenia. We wspomnianej już wyżej jednostce zatytułowanej *Gośda i oznaki z zespołu Akta miasta Wyrzyska* znajdujemy między innymi odpis pisma wojewody poznańskiego, w którym podaje on do wiadomości starostów, urzędów miejskich i do innych instytucji informację o sprawie kradzieży pieczęci. Dnia 20 X 1928 r. z magistratu miasta Wąbrzeźna skradziono pieczęć okrągłą z napisem „Rzeczpospolita Polska Urząd Policyjny w Wąbrzeźnie”. Podano również, że złodzieja jak dotąd nie uchwycono. Sprawy tej dotyczy kolejne pismo z dnia 16 XI 1928 r. starosty powiatowego w Wyrzysku do burmistrzów i wójtów w powiecie, że powyższe przesyła do wiadomości i zaleca osoby posługujące się dokumentami z takową pieczęcią zatrzymać, spisać protokół, a sprawę zgłosić do starostwa²⁵. Podobnych przypadków dotyczy korespondencja zachowana w aktach Starostwa Powiatowego w Toruniu. O kradzieży pieczęci gminnej informuje odpis pisma wojewody poznańskiego z dnia 19 grudnia 1930 r. do pozostałych wojewodów, który z kolei wojewoda pomorski przekazał do starosty krajowego pomorskiego, starostów powiatowych i prezydentów miast. Podano w nim, iż w nocy z dnia 5 na 6 XII 1930 r.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

skradziono okrągłą pieczęć urzędową o podwójnej obwódce, śr. 3,5 cm, z napisem otokowym „Urząd Gminny Powiat Strzeliński +Rzeszyn+”. Powyższe podane do wiadomości z prośbą o wydanie stosownych zarządzeń²⁶. Kolejne pismo w tej jednostce dotyczy podania przez Urząd Wojewódzki Pomorski 19 I 1931 r. do przewodniczących wydziałów powiatowych i prezydentów miast Torunia, Grudziądza i Gdyni, że dnia 5 XII minionego roku skradziono okrągłą pieczęć urzędową o podwójnej obwódce, śr. 3,75 cm, z napisem otokowym „*Wójtostwo Topolno* powiat świecki”. Dodano również, że w polu pieczęci znajduje się orzeł. Powyższe podane do wiadomości z prośbą o wydanie stosownych zarządzeń²⁷. Podobny przepływ informacji obrazuje odpis pisma Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego z dnia 6 sierpnia 1931 r. do urzędów wojewódzkich, który następnie Urząd Wojewódzki Pomorski podał do starostów powiatowych, starosty morskiego w Wejherowie, komisarza rządu w Gdyni, prezydentów miast Torunia i Grudziądza oraz wszystkich burmistrzów Pomorza. W piśmie tym zawarto informację, że 26 VI 1931 r. z prywatnego mieszkania wójta skradziono okrągłą pieczęć kauczukową z herbem powiatu, zawierającą napis otokowy „Urząd gminy Marcinkańce pow. grodzieńskiego”²⁸. Procedura przekazywania informacji o wykrytej kradzieży pieczęci jest zbieżna z tą dotyczącą zagubień pieczęci. Opiera się ona na podaniu przez urząd niższego szczebla do urzędu nadrzędnego wiadomości o zdarzeniu z informacją, jaką pieczęć skradziono. Następnie wiadomość rozpowszechniano wśród tożsamyh urzędów wyższego szczebla, by za ich pośrednictwem przekazać informację podległym im urzędom w skali kraju. Warto również zwrócić uwagę na pismo prezydenta Grudziądza z dnia 9 sierpnia 1933 r. do Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu, w którym zgłosił on przypuszczenie o kradzieży pieczęci urzędowej, mowa w nim również o wszczęciu dochodzenia przez policję²⁹. Jest to jedno z niewielu pism dotyczących tego rodzaju spraw, które świadczy o tym, że nie toczyły się one wyłącznie na płaszczyźnie administracyjno-biurowej. Kolejne pismo w tej sprawie z dnia 23 sierpnia 1933 r. informuje o odnalezieniu pieczęci przez policję. Ujęci sprawcy wykorzystywali skradzioną pieczęć do fałszowania legitymacji głuchoniemyh bezrobotnych w celu wyłudzenia zapomóg³⁰.

²⁶ Starostwo Powiatowe w Toruniu, 69/83/0/I/87: 1.

²⁷ Ibid., 4.

²⁸ Ibid., 5.

²⁹ Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, 6/4/0/1.3.1.4/1358: 18.

³⁰ Ibid., 19.

Należy tu również wskazać na inny sposób rozpowszechniania informacji o omówionych wyżej nadużyciach względem pieczęci urzędowych. Chodzi mianowicie o umieszczanie informacji o zagubieniach i kradzieżach pieczęci w publikatorach urzędowych. Jak wskazuje pismo z dnia 15 lutego 1929 r., starosta powiatowy w Wyrzysku uznał dotychczasowy proces przekazywania informacji za zbyt skomplikowany. W piśmie skierowanym do burmistrzów i wójtów powiatu informuje on, że w celu zmniejszenia obiegu korespondencji na odcinku Urząd Wojewódzki Poznański – urzędy mu podległe odtąd ulega uproszczeniu informowanie o zagubieniu odznak lub pieczęci sołeckich. Wiadomości o tym miały bezpośrednio z biura podawczego docierać do Wydziału Prezydialnego [Urzędu Wojewódzkiego] w celu umieszczenia przez Oddział Ogólny odpowiedniej wzmianki w najbliższym Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym. Wynika z tego, że starano się zaniechać przesyłania odpisów do poszczególnych starostów powiatowych³¹. Nie jest jednak jasne, czy starosta wyrzyski realizował w ten sposób zarządzenie władz zwierzchnich, czy podjął rozpowszechniającą się w praktyce administracyjnej inicjatywę. Przykładem jej stosowania już wcześniej są między innymi dzienniki urzędowe województwa kieleckiego. W numerze 12 z 1925 r. podano, że sołtys wsi Ludwinów zgubił swoją pieczęć urzędową. W dzienniku 5 z 1927 r. informowano o tym, że Warszawski Urząd Wojewódzki unieważnił zagubioną pieczęć gminy Nieporęt³². Innym przykładem są dzienniki urzędowe województw poznańskiego i pomorskiego, w których wiadomości o zagubieniach i kradzieżach pieczęci są uchwytne od połowy lat dwudziestych XX w. W „Dzienniku Urzędowym Województwa Poznańskiego” za rok 1926 znajduje się dziewięć wiadomości o zagubieniach pieczęci i trzy o kradzieżach³³. Przypuszczalnie ten rodzaj informowania o nadużyciach pieczęci działał równolegle z przekazywaniem tych wiadomości w korespondencji między urzędami.

Na podstawie prześledzonych materiałów archiwalnych można odtworzyć tok postępowania w sytuacjach zagubienia bądź kradzieży pieczęci. Wynika z nich, że urzędy niższego szczebla w chwili wykrycia zdarzenia pisemnie informowały o nim urząd zwierzchni. Były to przeważnie pisma do odpowiedniego terytorialnie starosty bądź wojewody. Następnie urząd stojący wyżej w hierarchii, przeważnie urząd wojewódzki, podawał informację o zagubieniu bądź kradzieży pieczęci do urzędów sobie równorzędnych. Poinformowa-

³¹ Akta miasta Wyrzyska, 6/200/0/2/23: nlb.

³² *Dziennik Urzędowy Województwa Kieleckiego*, 14.

³³ *Dzienniki Urzędowe Województwa Poznańskiego*.

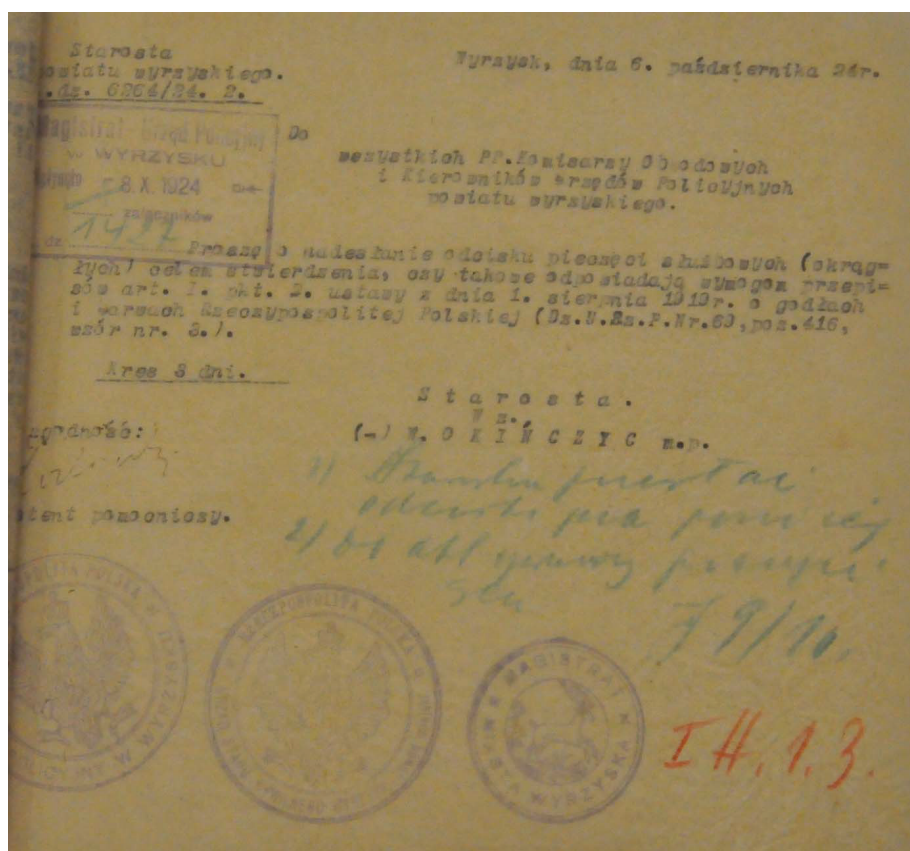
ne w ten sposób pozostałe urzędy wojewódzkie i starostwa powiatowe rozsyłały wiadomość do urzędów sobie podległych. Warto zwrócić uwagę na fakt powszechnego używania w pismach tego rodzaju sformułowania „podając powyższe do wiadomości, proszę o wydanie stosownych zarządzeń”. Przeprowadzona kwerenda aktowa nie dostarcza w tym zakresie dodatkowych *zarządzeń* w powyżej opisanych sprawach. Wydaje się uzasadniony wniosek, że przez owe *zarządzenia* urzędnicy rozumieli właśnie dalsze rozpowszechnianie informacji o nadużyciach względem pieczęci urzędowych. Dodatkowym elementem pism w tym zakresie jest charakterystyka zagubionych lub skradzionych pieczęci. Nie widać tu jednolitości, a opisy zazwyczaj były dalekie od precyzji. Niektóre z nich bowiem podają średnicę matrycy pieczęci, napisy otokowe identyfikujące dany urząd niekiedy też określają wizerunek napieczętny. Wszystkie te informacje podawane w obrębie urzędów administracji państwowej i samorządowej miały na celu uwrażliwienie urzędników na obszarze całego kraju na ewentualne następstwa związane z posłużeniem się pieczęciami urzędowymi przez osoby do tego nieuprawnione.

Działaniem prewencyjnym było również tworzenie wzorników pieczęci danych urzędów w celu weryfikacji ich zgodności z obowiązującymi wzorami oraz by posiadać materiał porównawczy w razie podejrzeń o sfałszowanie pieczęci. Za przykład może posłużyć jednostka archiwalna zatytułowana: „Nadesłania odbitek pieczętek i własnoręcznych podpisów p.p. wójtów, sołtysów i I. ławników oraz przeł.[ożonych] obsz.[arów] dwor.[skich]”³⁴. Teczka zawiera Orędownik Urzędowy powiatu brodnickiego z dnia 6 września 1924 r., w którym starosta brodnicki wydaje zalecenie, by nadesłać do starostwa odbitki pieczęci urzędowych i odręcznych podpisów burmistrzów, wójtów, sołtysów i przełożonych obszarów dworskich w powiecie w celu umożliwienia rozpoznania autentyczności podpisów i pieczęci na pismach, z jakimi zgłaszają się do starostwa petenci. Przytoczone zalecenie starosty brodnickiego posłużyło prawdopodobnie za wzór podobnego zalecenia rozesłanego do urzędów powiatu toruńskiego. W dalszej kolejności na zawartość jednostki składa się bowiem lista: *Kontrola zbiorowa wójtów w powiecie Toruń – wieś* i korespondencja od urzędów podległych nadsyłających odciski używanych przez siebie pieczęci³⁵. Podobnym działaniem zmierzającym do zabezpieczenia systemu sfragistycznego państwa było weryfikowanie zgodności pieczęci urzędowych

³⁴ Starostwo Powiatowe w Toruniu, 69/83/0/269.

³⁵ Ibid.

z obowiązującymi wzorami. Przykład stanowi pismo z dnia 6 października 1924 r. ze starostwa powiatowego w Wyrzysku do Komisarzy Obwodowych i Kierowników Urzędów Policyjnych powiatu wyrzyskiego z prośbą o wysłanie odcisków okrągłych pieczęci urzędowych w celu sprawdzenia ich zgodności z wymogami ustawy z dnia 1 sierpnia 1919 r. o godłach i barwach RP³⁶. Na piśmie stanowiącym odpowiedź na tę prośbę znajdują się odciski pieczęci Urzędu Policyjnego w Wyrzysku, Urzędu Stanu Cywilnego w Wyrzysku oraz Magistratu Wyrzyska.

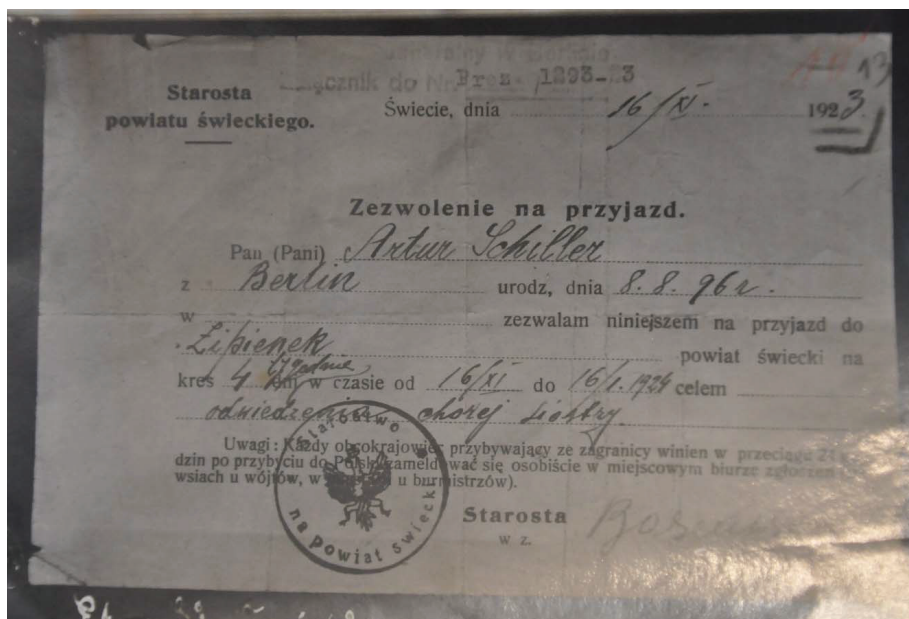
Il. 1. Pismo starosty powiatowego w Wyrzysku z odciskami pieczęci urzędowych.
Akta miasta Wyrzyska, 6/200/0/2/23: nlb. (fot. J. Jankowska)

³⁶ Akta miasta Wyrzyska, 6/200/0/2/23: nlb.

Kolejną grupą spraw, które można zaobserwować w jednostkach archiwalnych poświęconych pieczęciom i znakom państwowym, są kwestie fałszerstw. I choć – jak wynika z przytoczonych na wstępie norm prawnych – za fałszowanie pieczęci urzędowych i dokumentów groziły konkretne kary, dokumentacja administracji państwowej dostarcza nam przeważnie tylko informacji o wykrywaniu tych przestępstw. Kwestią dodatkowej kwerendy w aktach sądowych byłoby wykazanie spraw dotyczących faktycznego ukarania sprawców. Niemniej w prześledzonej jak dotąd dokumentacji kilkakrotnie spotykamy materiały dotyczące zjawiska fałszerstw.

Jednym z nich jest okólnik Wojewody Pomorskiego z marca 1924 r. do starostów województwa i prezydentów Torunia i Grudziądza. Wojewoda informuje w nim, iż Konsulat Generalny RP w Berlinie skontaktował się w sprawie obywatela Rzeszy Niemieckiej, który wnioskował o wizę na wjazd do Polski, przedkładając zezwolenie wydane rzekomo przez starostwo powiatu świeckiego. Zezwolenie to wzbudziło pewne podejrzenia ze względu na widniejącą na nim pieczęć, ponieważ starostwa nie używały już takiego wzoru. W toku dochodzenia wykazano, że dokument sfalszowano i opieczętowano podrobioną pieczęcią. W dalszej części pisma opisano różnice między oryginałem a fałszyfikatem. Analizie poddano wizerunek orła umieszczony w polu pieczęci. Wskazano na elementy, które znacznie różniły się od autentycznej pieczęci, w tym przypadku były to szyja i ogon orła. Szczególną uwagę zwrócił fakt, że napis otokowy pieczęci w miejscu przymiotnika określającego powiat był uzupełniony odręcznie³⁷, zatem sfalszowana pieczęć w zamierzeniu mogła zostać uniwersalnie wykorzystana do sfalszowania dokumentów różnych starostw powiatowych.

³⁷ Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, 6/4/0/1.3.1.4/1344: 10–3.

Il. 2. Zezwolenie na przyjazd opatrzone sfałszowaną pieczęcią starostwa powiatowego w Świeciu. Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, 6/4/0/1.3.1.4/1344: 13 (fot. J. Jankowska)

Il. 3. Pierwsza od lewej: sfałszowana pieczęć starostwa powiatowego w Świeciu, druga od lewej: oryginalna pieczęć starostwa powiatowego w Świeciu. Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, 6/4/0/1.3.1.4/1344 (fot. J. Jankowska)

W jednostce archiwalnej zatytułowanej Akta specjalia w sprawie sfalszowania pieczęci, z której pochodzi powyższy okólnik, znajdują się również pisma dotyczące sfalszowania pieczęci starostw powiatowych lubelskiego czy krasnostawskiego. Podrobione pieczęcie posłużyły do fałszowania paszportów zagranicznych. Są to dwie spośród wielu spraw tego rodzaju składających się na teczkę aktową³⁸. Większość tej korespondencji zawiera opisy oryginalnych pieczęci bądź zestawienia różnic między oryginałem a falsyfikatem. Różny jest stopień szczegółowości tych opisów – od ogólnej charakterystyki: „pieczęć kauczukowa z napisem”, po analizę rozmiarów pieczęci, krzywizny linii otokowych, kroju i rozstawu liter oraz różnic w przedstawieniach napieczętych. Do sprawy sfalszowania pieczęci starostwa lubomelskiego, na potrzeby podrabiania paszportów zagranicznych, dołączono również odciski oryginału dla porównania³⁹.

W Aktach miasta Wyrzyska z kolei znajdujemy odpis pisma z dnia 15 X 1934 r., w którym Urząd Wojewódzki Poznański informuje starostów powiatowych i prezydentów miast, że Konsulat Generalny RP w Berlinie zawiadomił starostwo powiatowe w Bydgoszczy o próbie nielegalnego wyrobienia na terenie Rzeszy Niemieckiej polskiej pieczęci urzędowej. Miała ona mieć następujący napis otokowy: „Rzeczpospolita Polska, Urząd Stanu Cywilnego w Koronowie, pow. Bydgoszcz”. W wyniku interwencji Konsulatu i dochodzenia policji w Berlinie do wykonania pieczęci ostatecznie nie doszło. W piśmie wymieniono nazwiska zamieszanych w to osób, byli to Polacy przebywający na terenie Rzeszy. Z treści pisma nie dowiadujemy się jednak, na jakie potrzeby zamówiono falsyfikat pieczęci. Informacja o sprawie została przekazana jako przykład ostrzegający urzędy przed takimi nadużyciami i by obserwować działania wskazanych osób. W dalszej korespondencji starosta powiatowy w Wyrzysku podał powyższe do wiadomości urzędom stanu cywilnego, zaznaczając, że o każdym ewentualnym nadużyciu należy bezzwłocznie powiadomić starostwo⁴⁰.

Ciekawym świadectwem fałszowania pieczęci nie tylko na płaszczyźnie administracji państwowej jest pismo Wydziału Wykonawczego Zarządu Głównego Związku Inwalidów Wojennych Rzeczypospolitej Polskiej. W dokumen-

³⁸ Jednostka 6/4/0/1.3.1.4/1344 pt. „Akta specjalia w sprawie fałszowania pieczęci z zespołu Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu” obejmuje akta z lat 1921–1925. Na skalę zjawiska fałszerstw pieczęci w tym okresie wskazuje m.in. liczba spraw, które składają się na tę jednostkę aktową. W teczce znajdują się akta dotyczące 21 spraw fałszerstw pieczęci, trzech kradzieży i dwóch zagubień pieczęci.

³⁹ Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, 6/4/0/1.3.1.4/1344: 25–6.

⁴⁰ Akta miasta Wyrzyska, 6/200/0/2/23: nlb.

tacji starostwa powiatowego w Toruniu znajdujemy pismo związku z 1922 r., w którym przestrzega się przed człowiekiem, który podszywając się pod związek, wydawał sfałszowane legitymacje. Używał do tego podrobionych pieczęci związku z wizerunkami godła państwowego. Z odrębnej adnotacji na piśmie wynika, iż starostwo powiatowe sporządziło odpis, by poinformować o sprawie burmistrzów Chełmna i Podgórza oraz zainteresowany wydział własnego urzędu⁴¹.

W przypadkach spraw dotyczących sfałszowanych pieczęci zaobserwowana procedura postępowania jest podobna do tej, która dotyczyła spraw zagubienia bądź kradzieży. Po wykryciu fałszerstwa urząd, który tego dokonał, informował o zaistniałym zdarzeniu odnośny urząd wyższego szczebla. Dalej wiadomość o tym była przekazywana zainteresowanym urzędom podległym. W przypadku spraw wykrytych za granicą przesłana dokumentacja wskazuje, że konsulat RP informował o wykryciu fałszerstwa właściwy terytorialnie urząd, którego sprawa dotyczyła. Nie można wykluczyć, że równolegle konsulaty przekazywały wiadomość o sprawie do Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Charakterystycznym elementem korespondencji dotyczącej wykrycia fałszerstw była zawierana w niej charakterystyka różnic między oryginałem a falsyfikatem. Jak wspomniano, omawiając przykłady zaczerpnięte z materiałów archiwalnych, charakterystyka ta nie była jednolita i konsekwentna ze względu na stopień szczegółowości. Prawdopodobnie zależało to od kilku czynników. Wpływ na to mogła mieć liczba różnic między oryginałem a falsyfikatem, poziom skomplikowania przedstawienia napieczętnego lub miejsce pieczęci w hierarchii systemu sfragistycznego państwa. Podobnie jak w przypadku spraw zagubienia bądź kradzieży pieczęci warto zwrócić uwagę na charakterystyczny zwrot pojawiający się w pismach dotyczących fałszerstw. Posługiwano się tego typu formułą: „osoby legitymujące się dokumentami zaopatrzonymi w sfałszowaną pieczęć należy zatrzymać i skierować do władz sądowych”.

Analiza norm prawnych nie wskazuje, by w omawianym okresie istniała zatwierdzona przez czynniki miarodajne procedura postępowania w przypadkach zagubienia, kradzieży czy też fałszerstw pieczęci. Jediną wskazówką dla urzędników wydaje się fragment rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 20 czerwca 1928 r. o pieczęciach urzędowych, mówiący, że należy bezzwłocznie powiadomić przełożoną władzę o zagubieniu pieczęci. Niemniej

⁴¹ Starostwo Powiatowe w Toruniu, 69/83/0/89: 298.

poddane analizie źródła pozwalają stwierdzić, że takie procedury zostały wytworzone samodzielnie na skutek praktyki administracyjnej. Opisane powyżej przykłady wykrytych nadużyć i fałszerstw pieczęci pokazują, że procedury owe działały całkiem sprawnie.

■ Bibliografia

- Adamczewski, Marek. *Sfragistyka państwowa i samorządowa II Rzeczypospolitej Polskiej. Geneza niektórych rozwiązań prawnych*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2019.
- Akta miasta Wyrzyska 1839–1939. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy. 6/200/0.
- Dziennik Urzędowy Województwa Kieleckiego*. Nr 5 (1927). Udostępniono 6 marca 2021. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/41013#structure>.
- Dzienniki Urzędowe Województwa Poznańskiego*. Nr 1–52 (1926). Udostępniono 6 marca 2021. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/79241#structure>.
- Giersz, Janusz. „Pieczęcie – niedoceniana i nie do końca znana działalność Mennicy Warszawskiej”. *Biuletyn Numizmatyczny* 1 (2010): 263–91.
- Gut, Paweł, i Marcin Hlebionek. „Prawo pieczętne: rodzaje kancelaryjno-prawne i fałszerstwa pieczęci. Kręgi funkcjonowania pieczęci”. W *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, zredagowali Paweł Gut i Marcin Hlebionek, 19–32. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2020.
- Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu karnego dla Związku Północno-Niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej) z dnia 30 maja 1870 r.* Poznań: Spółka Pedagogiczna, 1920.
- Kodeks karny z 1903 r. z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.* Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości, 1922.
- Lisowska, Wanda, red. *Pieczątki, pieczęcie i adresy jako przedmiot badań kryminalistycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Centralnego Laboratorium Kryminalistycznego KGP, 2000.
- „Obwieszczenie Ministra Byłej Dzielnicy Pruskiej z 31 marca 1920 r. w sprawie wytwarzania tłoków pieczętkowych oraz powielania pieczętek”. *Dziennik Urzędowy Byłej Dzielnicy Pruskiej*, nr 18, poz. 173 (1920).
- „Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 12 października 1938 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach”. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 2, poz. 8 (1939).
- „Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach”. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 115, poz. 980 (1927).

„Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 czerwca 1928 r. o pieczęciach urzędowych”. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 65, poz. 593 (1928).

„Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny”. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 60, poz. 571 (1932).

Starostwo Powiatowe w Toruniu [1902] 1920–1939. Archiwum Państwowe w Toruniu. 69/83/0.

„Tłok fałszywy”. W *Vocabularium internationale sigillographicum*, zredagowali Ladislav Vrtel, Karel Müller, Marcin Hlebionek i Veronika Keresztes, 113. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2016.

Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu 1919–1939. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy. 6/4/0.

Ustawa karna austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 No 117 DPP, obowiązująca w okręgach sądów apelacyjnych w Krakowie i we Lwowie oraz Sądu Okręgowego w Cieszynie. Warszawa: Księgarnia F. Hoesika, 1924.